

DOSYA/GÖZLEM VE GÖRÜŞLER

KÜRESELLEŞTİRME VE TOPLUM SAĞLIĞI

Gazanfer AKSAKOĞLU*, Yonca SÖNMEZ**

Küreselleşme dedikleri..

1980'lerden başlayarak az gelişmiş dünyanın kurtuluşu olarak gösterilen ve yoksul kitlelerce cansimidi olarak görülmeye başlanan küreselleşme, "her derde deva" olarak sunuluyor. Anlamı kimine göre *evrenselleşme*: Artık dünya ulusları arasındaki duvarlar kalkıyor; ileride herşeyin paylaşılacağı ortak bir kültürel ve ekonomik yapıya geçiliyor. Kimi bunu bir *bilgi paylaşımı* programı olarak görüyor: Küreselleşme gelişmiş teknolojiyi tüm insanlığa yaygınlaştıracak bir yöntem. Aracı da *sınırsız ilet(iş)im*, bir anlamda internet erişimi. Kimi küreselleşmeyi *devletten kurtulma*'nın çaresi olarak görüyor: Sivil toplum örgütleri (en-ci-o'lar!) yaygınlaşacak, artık toplumlara asık suratlı ve bencil devlet değil, halkın kendisi yönetecek. Biri ya da tümü doğru olarak görülüyor. Ama sonuçta *'iyibişey'* gerçekleşecek, en azından *'şimdikinden iyi'* olacak.

Böyle bir yaklaşımı çok yadırgamamak gerek. Örgütsüz ve bilinçsiz bırakılmış emek, çareyi bilinmedik mutlulukta arıyor. Bektaşi'ye 'bu iki şişe şaraptan hangisi iyidir?' diye sormuşlar. Birinciyi tatmış, ikinciyi göstermiş. 'Şu daha iyi' demiş. 'Nereden bildin erenler, daha onu tatmadın?' demişler. Erenler birinciyi göstererek, 'bundan kötü olacak değil ya!' buyurmuş. Örgütsüz ve bilinçsiz bırakılan çalışan sınıflar, çözümü kendilerine sunulan ne idüğü bilinmez 'yeni' lerde arıyor.

*Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı

**Arş. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı

Nedir aslında küreselleşme?

Küreselleşme kapitalizmin bilinen son aşamasıdır. Kapitalizm'in aşamaları tarihsel olarak aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Serbest rekabet: 'Yabanıl kapitalizm' olarak bilinen ekonomik sistemdir. 'Bırakın yapsınlar, bırakın geçsinler' mantığına dayanır. Gücü gücü yetene kapışmayı ve rekabeti öngörür. Güçlü kazanır, altta kalanın canı çıkar.

- Tekelci kapitalizm: Ayakta kalan güçlülerin benzer üretim sektörlerinde -en güçlünün tekelinde- sermaye birikimine yönelmesiyle oluşur.

- Tekelci devlet kapitalizmi: Tekellerin devlet yönetimine egemen olması ve ulusal sınırlarda sömürüsünü sürdürmesiyle açıklanır.

- Küresel kapitalizm: Tekelci kapitalizmin sermayesini evrensel birleşmelere taşıması, çok uluslu olmanın getirdiği artı-değer artışından ve vergi denetimi güçlüğünden yararlanarak sermayesini katlayarak büyütmesi temeline dayanır.

Küreselleşme, kapitalizmin gelişimine koşut olarak, bazen yukarıdaki sıralamanın gidişine, bazen yerel ve evrensel dinamiklerin değişimine göre, aşamalı bir gelişme gösterir:

- Sömürgeci küreselleşme: Güçsüz uluslardan ham madde zorlamına, ücretsiz emek, başka deyişle köle kullanımına bağlıdır. Piyasaya çıkarılan ürünün fiyatını, pazar koşullarına uyumlu olmaksızın belirleme temeline dayanır.

- Emperyalist küreselleşme: Tekelci yapılanma ve sermayenin yabancı ve güçsüz ülkelere aktarımı sonucu elde edilen kar ile tanımlanır. Kaçınılmaz sonucu olarak paylaşım savaşları olarak ortaya çıkar.

- Neoliberal küreselleşme: Yenilikçi ve özgürlükçü olma savındadır. Temel ilkesi **kuralsızlaştırma**'dır. Karmaşa ortamı yaratarak istediklerine kolaylıkla ulaşabilme amacını güder. Toplumlar için hazırladığı güçlü tuzakları sabırla uygular: i. Refah devletini küçültme, çalışanlara verilmiş -Keynes'çi- sosyal devlet ödünlerini geri alma; ii. İkincil kapitalist ve sosyalist ülkelerdeki ulusal direnci kırma; iii. "Refah efsanesi"; yani özgürlük, rekabetin yararı, verimlilik, kalite,.. söylemleri ile bilinçsiz kitleleri yanına çekme; ana savaşım yöntemleridir. Tüm bunların sonucu, mal ve hizmetlerin özelleştirilmesi amaçlanır.

Sermayenin sayılan uygulamaları sonucu küreselleşen, sermayenin kendisidir, toplumlar değil. Amacı sınırsız büyümedir. Önünde hiçbir engel ve kural tanımaz. Kendisi için tek dünya ve tek pazar öngörür. Sonuca ulaştığında ortaya çıkan tablo;

- Merkez kapitalist ülkeler ile onlara bağımlı sömürge ülkeler,
- Kitlese işsizlik ve getirdiği ucuz emek,
- Angarya-kölelik-çocuk işçi kullanımı,
- Sendikasızlık ve güvencesizlik'tir.

Sermaye uluslararası tekeller ölçeğinde güçlenmiş, buna karşılık çalışanlar örgütsüz ve sendikası, emekçi bireylere dönüşmüştür. Yukarıda açıklanan tablo ile, kapitalizmin dönüp dolaşip yeniden "yabanıl kapitalizm" ilkeliliğine döndüğünü görmek gerekir. Ancak bu kez yabancıllık ve ilkelilik evrensel boyuta ve daha örgütlü olarak taşınmıştır. Artık "kazanlar" ve "kaybedenler" ulusal sınırlar tanınmaksızın yaratılmış durumdadır. Eylem çok uluslu olmasına karşın tek merkezden ve planlı olarak, gereğinde tehdit ve silah zoru ile gerçekleştirilmektedir. Kapitalizmin bilinen bu son aşamasını 'küreselleşme' değil, merkez kapitalizm adına '**küreselleştirme**' olarak adlandırmak yerinde olur.

Kapitalizmin temel kaygısı '**üretim verimliliği**' olarak açıklanabilir. Verimlilik, "üretim miktarı / üretimi gerçekleştirmek için kullanılan etmenler (emek gücü, ham madde, enerji vb. nin toplamı)", ya da daha yalın anlatımla "ürün miktarı (çıktı) / üretim sürecinde yer alan unsurlar (girdi)" olarak açıklanabilir. Geçtiğimiz yüzyılda üretim verimliliğindeki artış, toplumsal işçi maliyetinin % 20 azalması, çalışılan işçi saati başına katma değer, bir başka deyişle emek verimliliğinin yaklaşık % 300 ün üzerinde artması ile sağlanmıştır. Bu veri, sermayenin emeği bir yüzyıl sonra 3.5 kat daha fazla sömürdüğü anlamına gelir. Küreselleştirmenin temel hedefi, sermayenin üretim verimliliğini evrensel boyutta artırmasıdır.

Sağlık 'hizmeti' mi?

Kapitalist üretim sürecinin temel amacı mal üretmek ve üretilen maldan elde edilen artı değere sermaye sınıfı

adına el koymaktır. Oysa ekonomik yapılanmanın son onyılları mal üretiminin toplam ekonomik çıktı içinde giderek ağırlığını yitirdiğini, üretimde hizmet sektörü payının ve karlılığının giderek arttığını ortaya koymaktadır. Başta turizm olmak üzere hizmet sektörünün gelişimi ağız sulandırmakta, sermaye sektörünün iş etkinlikleri ve ilişkileri içinde oluşturduğu 'leasing', 'business class' gibi kavramların bile önemli kar getirisi olmaktadır. Öyleyse **hizmet** kavramını başlıbaşına bir sektör olarak ele almak, aynı mal üretimi gibi kar (artı değer) elde edilir duruma getirmek gerekir. Eğitim sektöründeki 'özel okul' anlayışı, 'üniversite-sanayi işbirliği' adı altında sermayeye halkın olanaklarının peşkeş çekilmesi gibi örtülü özelleştirme örnekleri, bu modelin başarılı olduğunu ortaya koymuştur! Dünyanın giderek en fazla sermaye çeken sektörü olan sağlığın da böyle ele alınması gerekir! ABD'de yıllardır uygulanan bu yaklaşım -ölümlülüğü azaltmasa ve ABD'nin yaşam beklentisi verisini ancak birkaç Afrika ülkesinin önüne geçirebilse de- karlılığı açık olarak ortaya koymuştur. Sağlık hizmeti mal gibi ele alınmalı, üretiminden elde edilen kar insan verimliliği geliştirilerek artırılmalı ve artı değerler daha fazlasına el konulmalıdır!

Sağlığa üretilen mal gibi yaklaşma anlayışı, sağlığa ticaret kavramını geçerli kılar. İkinci Paylaşım Savaşı'nın ardından ABD sermayesi öncülüğünde, savaş sonrasının duygusal sosyal ortamından yararlanılarak başlatılan girişimler 1948'de 'Ticaret ve Tarifeler Hakkında Genel Anlaşma' (GATT) 'nın ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1986-93 Uruguay Konferansı "Hizmet Ticareti" kavramını sermaye sınıfı adına yasallaştırır. 1995'te Dünya Ticaret Örgütü (WTO, DTÖ) 'nün kurulması ile 'Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS) kurumsallaştırılır. ABD Hizmetler Sektörü Koalisyonu, sağlık piyasalarının ABD'li sağlık tüccarlarına açılması konusunda bu dönemde yapılan görüşmelerin olumlu sonuç vereceğinden emindir. ABD'nin Özel Ticaret Temsilcisi Charlene Barshefsky "Sağlık sektörünün çoğunlukla kamunun sorumluluğunda olması ABD'li sağlık tüccarlarının yabancı piyasalara girişinde sorun yaratıyordu. Ancak şimdi DTÖ bir çıkış yolu arıyor" diyerek, sağlık alanında çalışan uzmanlara verilecek lisanslardaki kısıtlamaların kaldırılmasını ve özel hizmetleri arttıran yeni düzenlemelere gidilmesini ister. Aynı gelişim süreci içinde Dünya Bankası (DB) daha önce devreye girmiş, 'Sağlığa Yatırım' başlıklı yıllık raporunu ve 'Hastalık Yüklü' ile 'İşlev Kaybına Uyarlanmış Yaşam Yılı' (DALY) kavramını yayımlamıştır. Kavramın özü, 'kar etmeyeceğin adamın sağlığına para harcama' mantığına dayalıdır. Şu anda engelli konumunda olan bireyler için verilecek sağlık hizmetleri, tam iyi durumdaki bireyler ile karşılaştırıldığında daha az DALY kazancı getirmektedir. Bu kişilerin sağlık hizmetlerinden daha az yararlandırılmasında bir sakınca görülmemesi sonucu, eşitsizlik daha da ileri boyutlara varacaktır. DB'nin bu konuda Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 'nü etkilemesi ve kısa zamanda yanına çekmesi -Gro Harlem Brundtland'ın da katkılarıyla- güç olmayacaktır.

Sağlık hizmeti ticareti için zemin hazırdır. Sanayileşmiş ülkelerde **Demografik Dönüşüm** tamamlanmış durumdadır.

Doğum hızı ölüm hızının gerisine düşmüş, nüfus yaşlanmıştır. Yaşlı nüfusa verilen sağlık hizmeti gelişen teknoloji nedeniyle pahalı olmaktadır. Aslında amaç artı değeri artırmak olduğu için, bunun kötü bir yanı da yoktur. Sağlık hizmetlerine öncelik verme ve hastanecilik hizmetini geliştirme ile birlikte tekelleşme ve pahalı teknolojiye bilinçli yönelme sonucu maliyet daha da artmıştır. Kapitalist toplumların çoğunda prime dayalı sağlık finansman modeli geçerlidir ve genç ve çalışan nüfusun görece azlığı nedeniyle prim toplamakta güçlük çekilmekte, artan sağlık ve emeklilik harcamalarını karşılayacak gelire ulaşmakta sıkıntı çekilmektedir. Sağlık harcamalarının yıllık artışı ulusal gelirdeki yıllık artıştan fazla olmakta, sağlık sektörü toplam üretimin büyüme hızının üzerinde bir hızla kaynak tüketir duruma gelmektedir. Vergiye dayalı sağlık finansman modellerinde de kriz söz konusudur. Sağlık harcamaları kamu harcamalarının en önemli kalemini oluşturmaktadır. Birçok ülkede sağlık harcamalarının ulusal gelir içindeki oranı eğitim ve savunma harcamalarının üzerine çıkmıştır. Kaynakta azalma, maliyette artış sonucu sağlık harcamalarındaki artış bir yandan -sözde- yakınmaya yol açmakta, öte yandan iştah kabartmaktadır. Ulusal sağlık sistemlerinde ve prime dayalı sağlık modellerinde kriz kaçınılmaz durumdadır. Kamunun sağlıktaki rolünün azaltılması, özel ve karlı sektörün devreye girmesi gerekmektedir. Kuralsızlaştırma zamanı gelmiştir. Hem ulusal sağlık sistemi anlayışının, hem de sosyal yaklaşımların sona erdirilmesi artık olasıdır. Kamu hizmetinin özel sektöre devri için beklenen fırsat yakalanmıştır.

DB söylemlerini yoğunlaştırır: "Kamu hizmeti dayanışma kökenli. Kaldırılmalı, rekabet olmalı". "Sağlık özel bir sorundur ve sağlık hizmeti özel bir metadır". "İnsana yatırım ve 'insan sermaye' oluşturma ekonomik büyüme ve toplumsal gelişim için birer önkoşul". "Küreselleşme sağlığınıza iyi gelir".

Uluslararası sermayenin ağababası ABD de boş durmaz. Henry Kissinger "Küreselleşme Amerikan hegemonyasının öteki adıdır" söylemiyle eylemi sahiplenir. "Diğer ülkelerdeki kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ABD'nin ekonomi politikasının bir parçasıdır". "ABD diğer ülkelerin sağlık ve sosyal hizmetlerini de kapsayan çok geniş bir yelpazede piyasa payı kaparak ticari olanaklar yaratmayı ve bu alanlarda ticaret yaparak büyük paralar kazanmayı öngörmektedir". HCA/Columbia şirketi bakışını bir örnekle açıklar: "Sağlık havayolu ulaşımı ya da hasta yatağı üretiminden farklı değildir".

DB ve DSÖ devrede

Eyleme katılan DSÖ, 1946'da Anayasa'sına koyduğu sağlık tanımı olan "bedensel, ussal ve toplumsal açıdan tam iyilik durumu" nu, 1981'de "kendilerine sosyal ve ekonomik olarak üretken bir yaşam sürdürmeye olanak sağlayan sağlık düzeyi: 2000 yılında herkes için sağlık" olarak yeniden belirler. Bunun anlamı şudur: "Herkes kendi

sağlığından sorumludur. Bunun için de üretmek, kazanmak ve ödeme yapmak zorundadır". DB ve DSÖ 1996'da Küresel Hastalık Yükü Çalışması'nı başlatırlar. DSÖ 2002 raporunu "risk yaklaşımı" na ayırır: Sağlıksız yaşam biçimi -sözgelimi sigara içme- bireysel bir risktir ve kişiler bundan kendileri sorumludur. Akciğer kanseri olmama ya da olurlarsa bunu finansal olarak karşılama da tümüyle kendi sorumluluklarındadır.

Küreselleştirmeye göre çözüm 'reform' dur. Bunun için öncelikle sağlık kavramında değişim yapılmalıdır. DSÖ'nün tanım değişikliği ile bu sağlanır. Sıra sağlık ölçütünde değişime gelir: Artık sağlıklılık 'tam iyilik durumu' değildir, onun yerini DALY ile ölçülen 'hastalık yükü' alır, "iyi olduğun kadar sağlık hizmeti alırsın" geçerli kılınır. Finans kaynağında değişikliğe gidilir, sigortacılık/ GSS egemen kılınarak vergi değil, prim ile finans öne çıkarılır. Böylece düşük gelirli ülkelerde de özel sağlık sektörüne piyasa garantisi sunma olanağı yakalandığı düşünülmektedir. Kaynak artımı ve çeşitlenmesine de yönelinir: Katkı payı, katılım, döner sermaye işlemleri başlatılır. Sivil toplum kuruluşları, vakıflar, dernekler kurdurulur; devletin sağlığa ayırdığı pay azaltıldığı gibi, sağlıktan yeni karlar elde edilir. Aynı bağlamda sağaltıma öncelik verilir, hastanecilik ve muayenehanecilik ön plana çıkarılır, aile hekimliği gündeme taşınır. Hastaneler özertleştirilir ve yerelleştirilir! Sağlık hizmetinde rekabet sağlanır! Tüm bu uygulamalar bir yandan modeldeki kuralları ortadan kaldırmakta, bir yandan da önceki yıllarda sermayenin çalışanlara ödün olarak vermiş olduğu "sağlık hizmeti sunumu" geri alınmış olmaktadır. Sağlıkta piyasa ekonomisine geçiş sağlanmıştır. Bundan sonra parayı -ama cepten, ama prime- veren düdüğü çalacak, veremeyen bakakalacaktır. Karlılık kaygısıyla maliyet daha da artacak, sağlıksız ürünler sunulmaya başlanacak, 'hizmet' ten yararlanamama ve sağlıksızlık artacaktır. Başta SSCB olmak üzere birçok ülkede sağlık sistemi küreselleştirilir. İstenen karlara ulaşamadığı ve milyonlarca kişinin öldüğü gözlemlenince, yeni modeli yavaşlatmak ya da vazgeçmek gereği duyulur.

Türkiye'de de

Türkiye'de de sağlık hizmet anlayışında değişim ortaya çıkar. Yıllardır Sosyalleştirme'ye kulak tıkayan ulusal sermaye, uluslararası biraderlerinden ve DSÖ ile DB'ından aldığı güçle 1980 sonu ile 90 başı arasında "Sağlık Reformu" başlatır. Bunun için DB'ından -elbette geri ödemeli- yüzbinlerce dolar kredi alınır, bir o kadarı da bütçeden eklenir, ulusal kongrelerle(!) ve yaşama geçirilemeyen projelerle çarçur edilir. "Teşvik" adı altında karşılıksız ve geri ödemesiz paralarla yüzlerce özel hastane kurulur, bu amaçla milyar dolarlar harcanır. Türkiye çalışanlarının sağlık gereksinmelerine ve ülke sağlık sistemine uygun olmayan bu yapılanmalar ileride "İngiliz hasta" nın ve devlet memurunun kullanımına açılacaktır!

2000 yılında "Türkiye Taahhüt Listesi" yayımlanır: "Yabancılar özel hastane kurabilir"! VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001) 'na gerekli maddeler konur: "Hastaneler

işletmeye dönüştürülmeli", "aile hekimliği sistemi kurulmalı" dır!

2002 seçimleriyle iktidar olan AKP'nin sağlık konusundaki temel söylemi özelleştirmedir. CHP de yönetimi yalnız bırakmaz: CHP sağlık sözcüleri AKP'li sözcülerin koluna girerek poz vermekte gecikmez, sırtarak açıklarlar: "Biz de özelleştirmeden yanayız. Bizim de programımızda özelleştirme yer alıyor".

ABD küreselleştiriyor

11 Eylül 2001'de ikiz kuleler saldırıya uğrar! Beş gün sonra, ilk akciğer şarbonu olgusundan iki hafta önce, ABD-Bayer Cipro üretimini 2.5 kat artırır. Gereğini Kongre'de iftiharla açıklar: Siparişi aylar önce CDC (Centers for Disease Control, Sağlık Bakanlığı ve Emory Üniversitesi'nin ortak birimi) vermiştir. 2 Kasım'da CDC'yi 'Prezidan Bush' ziyaret eder, kurumun her yıl 50 milyon dolar olan bütçesi 918 milyona çıkarılır. Olmayan Çiçek hastalığının aşısı Wyeth'a ismarlanır, 918 milyon ona aktarılır, 280 milyon doz aşı depolanır. ABD internet siteleri çığınca Şarbon'a Cipro; atom bombasına potasyum iyodür ve plastik çadır; SARS'a gaz maskesi;.. pazarlamaktadır. American Academy of Family Physicians (ABD Aile Hekimleri Birliği) açıklar: "Amerikan halkı tehdit altındadır. Parkta gördüğünüz güvercinler birer terör aracı olabilir. Birlik savaşta ön safı tutacaktır". 2003 Baharında beklenen olur, ABD Irak'ı küreselleştirir!

1990'dan bu yana ambargo ve 1991'den bu yana ABD işgali yaşayan Irak'ta durum ürkütücüdür. Tahıl üretimi yarı yarıya, hayvansal protein tüketimi 9 kat azalmıştır. Su kullanımı yarıya düşmüş, su kirliliği 7 kat artmıştır. Tüm bunların sonucu beş yaş altı çocuk ölümü hızı binde 50'den binde 125'e yükselmiştir. Başta petrol olmak üzere tüm mal ve hizmetleri küreselleştiren ve özelleştiren ABD şimdi Irak'ta yeni gelişmeler hazırlamaktadır.

Ne yapılacak?

Yeni yüzyılda emeğin gücü sermayenin karşısında - özellikle sosyalist bloktaki duraklamadan beri- en zayıf konumuna düşmüştür. Sermaye, geliştirdiği ileri teknoloji ve yarattığı işsizlik ortamı sayesinde, hem emeğe gereksinmesini tartışabilecek konumda görmekte hem de aşırı saldırgan bir nitelik kazanmaktadır. Tarih emeğin sözcülerinin haklarını dile getirdiği ve haklılıklarını kanıtadığı binlerce yıllık deneyimin aynasıdır. Çalışanlar kısa dönemde kazanımlar elde edemeyecek bile olsalar doğruları söylemeyi ve savunmayı sürdürecektir, küreselleştirme ve özelleştirmeye karşı savaşında geri adım atmayacaklar; temel hakları olan sağlık hizmeti, eşit eğitim, sağlıklı beslenme ve sağlıklı çevrede yaşama olanaklarını sonuna dek savunacaklardır. Savaşım çalışanların yönetimi ele alıp haklarını yaşama geçirecekleri güne dek, aralıksız ve sabırla sürdürülecektir.